

Карымшакова Айша Талгаровна
КЫЗМАТЧЫ СӨЗ ТҮРКҮМДӨРҮ ТУУРАЛУУ ТҮРКОЛОГИЯДАГЫ АКЫРКЫ
ИЛИМИЙ ЖЕТИШКЕНДИКТЕР
Карымшакова Айша Талгаровна
ПОСЛЕДНИЕ НАУЧНЫЕ ДОСТИЖЕНИЯ В ТЮРКОЛОГИИ О СЛУЖЕБНЫХ
ЧАСТЯХ РЕЧИ
Karymshakova Aisha Talgarovna
THE LATEST SCIENTIFIC ACHIEVEMENTS IN TURKOLOGY ON THE SERVICE
PARTS OF SPEECH

УДК: 372.881.1(575.2) (04)

Аннотация. Бул макалада кыргыз тилиндеги кызматчы сөз түркүмдөрү боюнча бүгүнкү күндөгү көйгөйлүү маселелер тууралуу сөз болот. Тактап айтканда, 1) кыргыз тилиндеги кызматчы сөз түркүмдөрүндө кандай маани бар? ЖОЖдор үчүн, ошондой эле мектептер үчүн жазылган грамматикалардагыдай алар грамматикалык гана мааниси бар сөздөрдүн топторубу же илимдеги акыркы изилдөөлөр далилдеп тургандай, алар лексика-грамматикалык мааниси бар сөздөрдүн тобубу деген маселеге түркологдордун илимий далилдери аркылуу жооп кайтаруу; 2) кызматчы сөз түркүмдөрүнө (алардын ар бир түрүнө: бөлүкчөлөргө, байламталарга, жандоочторго) грамматикаларда берилип келген аныктамалар туурабы, түркологиядагы акыркы изилдөөлөр көрсөткөндөй, эмне үчүн туура эмес деп эсептелет; 3) кызматчы сөз түркүмдөрү сүйлөм контекстине жараша трансформацияланып универсалдык милдет аткарууга жөндөмдүүбү, андай болсо ал кызматчы сөз түркүмдөрү кандай милдеттерди аткарууга жөндөмдүү; 4) кызматчы сөз түркүмдөрү сан жагынан үчөөбү же айрым грамматикаларда берилгендей сан жагынан төртөөбү, акыркы илимий изилдөөлөр алардын санынын үчөө экенин далилдеп бериши тууралуу илимий далилдер; 5. морфологиялык жактан “сенек” деп эсептелген кызматчы сөз түркүмдөрүнө сөз өзгөртүүчү мүчөлөрдүн жалганып калган учурлары жана алардын себептери сыяктуу айрым орчундуу маселелер бул макалада сөз болот.

Негизги сөздөр. Кызматчы сөз түркүмдөрү, түркология, окумуштуулардын көз караштары, кызматчы сөз түркүмдөрүндөгү маани, кызматчы сөз түркүмдөрүнө аныктама, кызматчы сөз түркүмдөрүнүн саны, кызматчы сөз түркүмдөрүнүн универсалдык милдеттери, кызматчы сөз түркүмдөрүндөгү мүчөлөр.

Аннотация. В данной статье рассматриваются актуальные проблемные вопросы, касающиеся употребления служебных частей речи в кыргызском языке. А именно, 1) рассматривается семантика служебных частей речи кыргызского языка, какова она на самом деле? Являются ли они группами слов, имеющими только грамматическое значение, как в грамматиках, написанных как для вузов, так и для школ, или же это группы слов с лексико-грамматическим значением, как показывают последние исследования тюркологов в области науки с помощью научных данных; 2) верны ли определения, приведенные в грамматиках для служебных частей речи (для каждого из их видов: частиц, союзов, послелогов), и почему последние исследования в тюркологии показывают, что они считаются неверными; 3) способны ли служебные части речи выполнять универсальную функцию, трансформируясь в зависимости от контекста предложения, и при этом какие дополнительные функции способны выполнять эти служебные части речи; 4) а также рассматривается вопрос о количестве служебных частей речи. В некоторых грамматиках указывается, что их количество три, а в иных грамматиках утверждают что их число четыре? Однако последние научные исследования доказывают, что их количество три: это частицы, послелоги, союзы, а модальные слова не входит в состав служебных частей речи. 5) также рассматриваются некоторые важные вопросы, такие как случаи

добавления словоизменятельных аффиксов к морфологически «неизменяемым» служебным частям речи и их причины.

Ключевые слова. Служебные части речи, тюркология, точки зрения ученых, семантика служебных частей речи, определение служебных частей речи, количество служебных частей речи, универсальные функции служебных частей речи, аффиксы в служебных частях речи.

Annotation. This article deals with topical problematic issues related to the use of service parts of speech in the Kyrgyz language. Namely: 1) what is the meaning of service parts of speech in the Kyrgyz language? Turkologists' answer to the question whether they are groups of words with grammatical meaning only, as in grammars written for both higher education institutions and schools, or whether they are groups of words with lexico-grammatical meaning, as recent research in the field of science with the help of scientific data shows; 2) whether the definitions given in grammars for the service parts of speech (for each of their types: particles, conjunctions, postlogues) are correct and why recent studies in Turkology show that they are considered incorrect; 3) whether the service parts of speech are able to fulfil a universal function, transforming themselves depending on the context of the sentence, and at the same time what functions these service parts of speech are able to fulfil; 4) scientific evidence as to whether the number of service parts of speech is three or four as claimed in some grammars, but recent scientific research proves that their number is three; 5) Some important issues will also be considered, such as the addition of word-altering affixes to morphologically 'unchangeable' service parts of speech and their reasons.

Keywords. Service parts of speech, Turkology, points of view of scientists, semantics of service parts of speech, definition of service parts of speech, number of service parts of speech, universal functions of service parts of speech, affixes in service parts of speech.

Кызматчы сөз түркүмдөр маселеси негизги сөз түркүмдөрүнөн, ал эмес “кошумча” же “өзгөчө” деген терминдер менен аталган сырдык сөздөр менен тууранды сөздөрдөн да изилдениш деңгээли жагынан кыйла мезгилдер бою көп эле артта калып келгени түрк тилдер илиминде белгилүү болгон. Ошондуктан бүгүнкү күндө ЖОЖдор үчүн жана мектептер үчүн жазылган грамматикаларда тактоону талап кылган, түзөтүүлөрдү киргизүүгө муктаж болгон айрым орчундуу маселелер бар экенин жашырууга болбойт. Анда эмесе алардын негизгилерине токтолсок.

1. Кызматчы сөз түркүмдөрүндө маани барбы, болсо ал маани кандай маани, лексикалык мааниби, же грамматикалык мааниби, же лексика-грамматикалык мааниби деген суроо өткөн кылымдын 50-60-жылдарында эле курч турганын көрүүгө болот. Ушул маселени кандайдыр бир деңгээлде чечүү максатында А.В.Юрин “Кызматчы сөздөрдүн семантикасы жөнүндөгү маселеге карата” аттуу орус тилинде эмгек жазат. Анда ал бир катар илимий анализ, далилдерден соң: “Эгер (кызматчы сөздөрдө) лексикалык маани болбосо, анда грамматикалык маани да жок. Сүйлөм ичинде кызматчы сөздөрдүн ар түрдүү синтаксистик катнашты билдирүүсүнө карай аларды лексика-грамматикалык бирдик катары сыпаттоого болот”, - дейт [1. Юрин, 1960: 31-32]. Бул маселе боюнча орустун улуу окумуштуусу В.В.Виноградовдун ою А.В.Юриндин ою менен туура келгенин анын “орус тил илиминде кызматчы сөздөрдүн лексикалык мааниси алардын грамматикалык мааниси менен дал келет”, - деген жыйынтык пикиринен түшүнүүгө болот. [2. Виноградов, 1972: 663]. Ал эми В.В.Виноградовдун жогорку пикири илимий туура далил, туура көз караш катары кабыл алынган акыркы мезгилдерде кызматчы сөз түркүмдөрү менен алектенген окумуштуулардын көптөгөн илимий эмгектеринен цитата катары кезиккенинен билүүгө болот.

“Көмөкчү сөздөр” деген терминдин астында кызматчы сөз түркүмдөрүн, жардамчы атоочторду, жардамчы этиштерди биргеликте изилдеген казак окумуштуусу К.К.Молгаждаров өзүнүн фундаменталдуу илимий эмгегинде биринчиден, мындай илимий маалымат менен бөлүшөт: “А.А.Реформатский, А.И.Смирницкий, Н.К.Дмитриев, Х.М.Ходжилаев, Л.С.Бархударов, В.М.Жирмунский, Н.Хаджыеминогли, М.Оразов көмөкчү сөздөрдө лексикалык да, грамматикалык да маани болот деген пикирди

колдошот”,-дейт. Экинчиден, “Жалпы көмөкчү сөздөрдүн маанисине байланыштуу айтылган Л.С.Бархударов, В.М.Жирмунский, А.А.Реформатский, М.Оразов, А.И.Смирницкий ж.б. пикирине таянып, көмөкчү сөздөрдүн тобунун ар түрдүү кызматына шайкеш лексика-грамматикалык семантикасы болорун жана аны көмөкчү кызматка оошкон сөздүн жаңы сыпаттагы мааниси деп билебиз”,- дейт да, үчүнчүдөн, жогорудагы ой-пикирлерин жыйынтыктап келип, К.К.Молгаждаров бул сөздөрдүн тобуна төмөнкүдөй өзүнүн корутунду аныктамасын берет: “Негизинен кызматчы сөздөр деп, сөз менен сөздү жана сүйлөм менен сүйлөмдү байланыштыруу үчүн колдонулган, өздөрү айкашкан сөздөрдүн түшүнүктөрү аркылуу боёктор берип, аларга орток болуп, форма жагынан жыйынтыкталган, лексика-грамматикалык мааниси бар сөздөр экендиги анык”,- деген жыйынтык берет. [3. Молгаждаров, 2012: 35, 40, 174]. Ал эми бөлүкчөлөр боюнча, ошондой эле модальдык сөздөр боюнча көлөмдүү монографияларды жараткан якут окумуштуусу Н.Е.Петров: “Частицы занимают промежуточное положение между самостоятельным словом и аффиксом”,-деген оюн айтат [4. Петров, 1978:19]. Бул окумуштуунун бөлүкчөлөрдү толук маанилүү сөздөр менен мүчөлөрдүн ортосундагы көрүнүш катары караганын алардагы лексикалык маанини да, грамматикалык маанини да жокко чыгарбаганы деп эсептөөгө болот.

Жогорудагыларга дагы кошумча илимий далилдер катары өз мезгилинде окумуштуу Ф.Р.Зейналовдун кызматчы сөздөрдө билинер-билинбес даражада болсо да лексикалык маани бар деп айтканын келтирсек [5. Зейналов 1966: 28], ошондой эле анын “Послелогии как лексико-грамматическая категория” [6. Зейналов 1966: № 3, 28-38] деген аталыштагы макаласын мисал катары белгилесек жетиштүү болор. Ошентип, окумуштуулардын ой-пикирин жыйынтыктап, жалпылаштырып айтканда, кызматчы сөз түркүмдөрү грамматикалык гана категория эмес, алар лексика-грамматикалык категория деген бүтүмдөрүн туура деп эсептөөгө болот. Эгер алар грамматикалык гана категория катары каралса, анда кызматчы сөз түркүмдөрү **сөз** болуудан калып, грамматикалык гана мааниси бар тилдик каражат катары илимде алар аффикстер (мүчөлөр) сыяктуу милдет аткарып калмак да, “**кызматчы сөздөр**” деген термин да болмок эмес. Балким алар жалпылаштырылып “**кызматчы каражаттар**” деген термин менен гана аталып калмак. Себеби **кызматчы сөздөр** деген терминдин тутумунда **сөз** деген термин да орун алып турат. Андан тышкары алар кызматчы болсо да **сөз** деген статуска ээ болгондуктан, кандай гана сөздүктүн түрүн албайлы, алардын бардыгында кызматчылык милдет аткарган сөздөр толугу менен тилибиздеги **сөздөрдүн** өзүнчө бир түрү катары орун алып келет.

Ошентип, жогорудагы илимий көз караштарды жетекчиликке алуу менен, кызматчы сөздөрдө грамматикалык маани менен лексикалык маанинин биримдиги бирге жүрөт деп эсептөө негиздүү. Бирок кызматчы сөздөрдө лексикалык маани басаңдатылган, грамматикалык маани басымдуу болору эсте болуу керек.

Жыйынтыгында кызматчы сөз түркүмдөрүнө төмөнкүдөр аныктама берүүгө болот демекчибиз: “Сүйлөмдөгү сөздөр менен бирге айтылып, тиешелүү болуп турган сөзгө ар кандай кошумча маани берген, сөз менен сөздү, сүйлөм менен сүйлөмдү байланыштырып турган, негизги сөз түркүмдөрүнөн айырмаланып, лексикалык мааниси кандайдыр бир даражада басаңдаган, грамматикалык мааниси басымдуу болгон сөздөрдүн тобу **кызматчы сөз түркүмдөрү** деп аталат”. Ушундай маанидеги аныктама, биз билгенден, бир гана грамматикада, тактап айтканда, “Азыркы кыргыз адабий тили” (-Б.; 2009, 475-б.) берилген.

2. Айрым кызматчы сөздөр сүйлөм контекстине жараша универсалдык милдетте, тактап айтканда, бөлүкчөлүк да, жандоочтук да, байламталык да милдетте келип, сүйлөм контекстине жараша трансформацияланууга жөндөмдүү. Маселен, **менен** кызматчы сөзүн алсак, ал сүйлөм контекстине жараша жандоочтук жана байламталык милдетте келет. Мисалы: Алар автобус **менен** келишти деген сүйлөмдө **менен** өзүнүн астындагы сөздү жандап келип, жандоочтук милдетте келди. Аялдамага автобус **менен** троллейбус катар келди деген сүйлөмдө **менен** (автобус **менен** троллейбус деген) эки сөздү байланыштыруу максатында байламталык милдетте келди.

Ал эми этимологиялык жактан **ол/ал** ат атоочуна байыркы барыш жөндөмөсүнүн - **ры** мүчөсүнүн жалгануусу менен пайда болгон **ары** (мисалы: **ары** бас, **ары** жакта ж.б.)

тактоочу сүйлөм контекстине жараша бирде жандоочтук, бирде бөлүкчөлүк, бирде байламталык милдетте келгенге жөндөмдүү болот. **Ары** жандоочтук милдетте келгенде өзүнүн астындагы атооч сөздү жандап, тутумдашуучу сөздөрдүн чыгыш жөндөмөдө турушун талап кылып калат, мисалы: Китепканага сабактан **ары** баралы. **Ары** байламталык милдетте келгенде сүйлөм ичинде эки же андан ашык кайталанып келип, сүйлөмдүн бир өңчөй мүчөлөрүн байланыштырып калат. Мисалы: Бул адис бала кийин **ары** сүрдүү, **ары** токтоо, **ары** иш билги болуп өзгөргөн. **Ары** бөлүкчөлүк милдетте келгенде ал этиштен кийин орун алып, сүйлөмгө жактырбоо, жек көрүү маанилерин кошумчалайт. Мындай сүйлөмдөр негизинен оозеки кепке мүнөздүү келет. Мисалы: Койчу **ары** бул сөзүңдү, тажаттың го.

Айрым кызматчы сөздөр баба түрк тилинде эле пайда болгон деп айтылат түркологдор тарабынан. Ошондуктан алар сырткы формасы боюнча да, мазмуну боюнча да азыркы түрк тилдеринде, ошондой эле алардын диалектилеринде бирдейликти түзөт. Андайга **да** кызматчы сөзү даана мисал боло алат. Бул сөз - дээрлик түрк тилдеринин баарына кеңири тараган сөз. Ал азыркы түрк тилдеринде 8 вариантка чейин кезигет жана аныктагыч-тактагыч бөлүкчө катары жана багындырбас байламта катары белгилүү.

Да кызматчы сөзү этимологиялык жактан **дагы** тактоочунан келип чыкканын, тактап айтканда, анын кыскарган варианты экенин түркологдор белгилеп келишет. Ошондуктан тилде **да**, **дагы** сөздөрү биринин ордуна бири колдонула берет. Бирок активдүүсү - **да** деген варианты.

Да/дагы кызматчы сөздүк милдетти аркалаганда сүйлөм контекстине жараша бөлүкчө же байламта катары келип колдонулат. Бөлүкчө катары кезиккенде айкашкан сөзүнө аныктоо-тактоо, күчөтүү маанилерин киргизет. Мисалы: Биз эс тартканы бир **да/дагы** жолу мындай шумдукту көргөн эмеспиз. Ал аксакал эбак кутман куракка келген **да**. Бул бөлүкчөнүн бир өзгөчөлүгү – толук маанилүү сөз түркүмдөрүнүн ар бири менен айкашып келе алуу жөндөмдүүлүгүндө. Ал эми байламталык кызматта келүү үчүн жогорку сөз сүйлөмдө эки же андан ашык кайталанып келип, сүйлөмдүн бир өңчөй мүчөлөрүн байланыштыруу милдетин аткарат, ошону менен бирге аныктагыч-тактагыч бөлүкчөлүк милдетин сактайт. Мисалы: Азыркы заманда улуу **да**, кичүү **да**, кары **да**, жаш **да** эмгек менен гана ийгиликке жетет.

3. Кыргыз тил илиминдеги **дагы** бир көйгөйлүү маселе - кызматчы сөз түркүмдөрүнүн саны тууралуу маселе. Тактап айтканда, кызматчы сөз түркүмдөрүнө бөлүкчө, жандооч, байламталардан башка модалдык сөздөр да киреби же жокпу деген маселе. Себеби кыргыз тилинде ЖОЖдор үчүн чыккан илимий эмгектердин басымдуу бөлүгүндө кызматчы сөз түркүмдөрүнө бөлүкчө, жандооч, байламталар менен биргеликте модалдык сөздөр да киргизилип жүрөт. Бирок эки-үч эмгекте гана [караңыз: Давлетов С., Кудайбергенов С. “Азыркы кыргыз тили”. Морфология. -Ф.: Мектеп, 1980, 214-б.; “Кыргыз тили” (Пед.институттар үчүн). -Ф.: Мектеп, 1986, 215-224-б.; “Кыргыз тили”. Энциклопедиялык окуу куралы. -Б., 2004, 228-б.] кызматчы сөз түркүмдөрү үчөө деп, аларга бөлүкчө, жандооч, байламталар киргизилип, модалдык сөздөр өз алдынча лексика-грамматикалык категория катары бөлөк берилген. Биз да ушул көз карашты толугу менен колдойбуз. Анткени түркологияда бул көз караш азыркы учурда абдан туура көз караш деп эсептелет.

Ошентип, түркологиялык эмгектерди иликтеп келгенде алгачкы эмгектерде жогоркудай болуп, кызматчы сөз түркүмдөрү төртөө деп, модалдык сөздөр да кошулуп каралып келсе, кийинчерээк кызматчы сөздөргө арналган атайын иликтөөлөрдө алар үчөө деп илимий негизде далилденип, натыйжада модалдык сөздөр өзүнчө бөлүнүп, туура жыйынтык чыгарылган. Маселен: Кызматчы сөз түркүмдөрү боюнча адистер азербайжан жана казак окумуштуулары Ф.Р.Зейналов менен К.К.Молгаждаров өздөрүнүн кызматчы сөз түркүмүнө арналган фундаменталдуу эмгектеринде мындай дешет. Ф.Р.Зейналов: “Служебные части речи в тюркских языках – послелого, союзы, частицы”- деп, алардын саны үчөө экенин даана билдирет [5. Зейналов, 1966: 5-9]. К.К.Молгаждаров болсо: “Казак тилинде кызматчы сөздөр маанилик кызматына карай бөлүкчөлөр, жандоочтор, байламталар болуп үчкө бөлүнөт жана алар ич ара лексика-грамматикалык маанилерине

байланыштуу бир нечеге бөлүнөт”,- дейт [3. Молгаждаров, 2012: 173]. Ошондой эле башкыр тилинин грамматикасында [7. ГСБЛЯ, 1981:330], Н.К.Дмитриевдин [8. Дмитриев, 1948: 131], А.М.Щербактын [9. Щербак, 1987: 50], Ю.С.Масловдун [10. Маслов, 2006: 172] эмгектеринде модалдык сөздөр кызматчы сөз түркүмдөрүнүн тутумунда каралбай, өз алдынча каралыш керек деп, анын себептерин илимий терең анализдер аркылуу далилдеп беришет.

Жыйынтыктап айтканда, аталган проблема боюнча адис окумуштуулар кызматчы сөз түркүмдөрүнүн саны үчөө гана жана аларга жандоочтор, байламталар, бөлүкчөлөр кирет, ал эми модалдык сөздөр өз алдынча лексика-грамматикалык категория деген туура бүтүмгө алар көптөгөн илимий ой жүгүртүүлөрдөн, талкуулардан соң гана келишкен.

4. Кийинки маселе - кызматчы сөздөрдүн (өзгөчө жандоочтордун) текст ичинде тилдик зарыл элемент катары келиши тууралуу маселе. Негизинен кызматчы сөз түркүмдөрүнүн ар биринин аныктамасында белгиленгендей, алардын эң негизги милдети биринчи кезекте сөзгө, сөз айкашына, сүйлөмгө кошумча оттенкалык маани берүү, сүйлөм ичиндеги сөздөрдүн ич ара мамиле-катышын жөнгө салуу, ошондой эле сөз менен сөздү, сүйлөм менен сүйлөмдү байланыштыруу милдети болуп саналат деп түшүнүп келебиз. Кызматчы сөз түркүмдөрүндө жогоркудай касиеттер болбосо пикир алышууда, дегеле кандай гана текст болбосун пикирлешип жаткан тараптардын билдирейин деген ойлору так эмес, күңүрт болуп, стилдик жактан аябай жарды болуп, уккулуксуз, ал эмес кээ бир учурда маанилери жеткиликсиз болуп калмак деп ушул жааттагы адис түркологдор тарабынан эсептелип келет. Мына ушунун өзү деле кызматчы сөздөрдүн текст ичинде тилдик зарыл элемент экенинен кабар берет.

Бирок мындан сырткары кызматчы сөз түркүмдөрүнүн ичинен жандоочторго тыкыр назар салсак, кадимки толук маанилүү сөздөр сыяктуу эле өзгөчөлүккө ээ экенине күбө боло алабыз. Тактап айтканда, жандоочтор кээ бир учурларда толук маанилүү сөздөр сыяктуу эле сүйлөм конструкциясында тилдик зарыл элемент болуп келүүгө жөндөмдүү. Ал жагдайды жандоочтор катышкан сүйлөмдөрдү талдоого алганда даана көрө алабыз. Аны үчүн тандалып алынган жандоочтуу сүйлөмдөрдү биринчи учурда жандоочтору менен берип (ал сүйлөм кандай болсо, дал ошондой берип), анан жандоочторун алып салып, андан соң жандоочтуу жана жандоочу алынган сүйлөмдөрдү бири-бири менен салыштырып берүү аркылуу оюбузду далилдесек болот. Караңыз: Бизден **башка** киши болсо, кабыл алат беле? Салыштыр: Бизден... киши болсо, кабыл алат беле? Силер **менен** бирге барам. Салыштыр: Силер... бирге барам. Коомубуздагы белгилүү инсан **тууралуу** макала жазылды. Салыштыр: Коомубуздагы белгилүү инсан... макала жазылды. Ал ушул нерседен өмүр **бою** сактанып келет. Салыштыр: Ал ушул нерседен өмүр... сактанып келет. Салыштырылып жаткан мисалдар көрсөтүп тургандай, кызматчы сөз (жандооч) сүйлөмдөн түшүп калса, андай сүйлөмдөр толук маанилүү атооч же этиш сүйлөмдөн түшүп калгандай эле түшүнүксүз абалга келип каларын даана көрдүк. Ошентип, сүйлөмдөн толук маанилүү зат атооч же этиш сөздү алып салып окуп көргөндөй эле, маселен: Коомубуздагы белгилүү инсан тууралуу макала жазылды деген сүйлөмдөн **инсан** деген толук маанилүү зат атооч сөздү алып салып окуп көрсөк: Коомубуздагы белгилүү... тууралуу макала жазылды болуп жогорку жандоочу түшүрүлгөн сүйлөмдөрдөй болуп, бул сүйлөм да түшүнүксүз абалга келе түшкөнүн көрөбүз.

Ал - адамдык сапаттын, жүрүш-туруш маданиятынын, мамилелердин системасын коомдук моралдын негизинде калыптандыруу багытындагы максаттуу уюштурулган иш-аракет. Адамзат тарабынан түзүлгөн көркөм уюткулар элдин эчендеген кылымдардан берки турмуш-тиричилигинде, тарыхында башынан өткөргөн тажырыйбалары, акылга сиңген турмуштук табылгалары катары таалим-тарбия берүүнүн үлгүсү болуп келген. [7] Демек, кээде жандоочтор да толук маанилүү сөздөр сыяктуу эле сүйлөм курулушунда тилдик зарыл элемент экенине күбө боло алдык. Ошондуктан кызматчы сөз түркүмдөрүнүн ичиндеги жандоочтордун бул тилдик өзгөчөлүгүн да таанып-билүү зарыл деп эсептейбиз.

5. Кызматчы сөз түркүмдөрү кызыл профессор К.Тыныстанов белгилегендей, морфологиялык жактан “сенек”, “мүчөлөбөс” сөздөр деп эсептелгени менен [11. Тыныстанов, 1996: 26; 100-101], казак, өзбек, азербайжан ж.б. тилдердегидей алардын

айрымдары жак категориясынын жекелик, көптүк санынын мүчөлөрүн, суроо маанисин туюнткан мүчөнү, божомолду (күдүктүктү) билдирген мүчөнү, эркелеткендикти билдирген мүчөнү кабыл алууга жөндөмдүү болот: сен **ганасың**, биз **ганабыз**, силер **элесиңер**, биякта **элемин**, аз **элебиз**, ушул **элеби**, дароо **элеби**, арман **ганабы**, шаарга **чейинби**, балдар **жөнүндөбү**, иш **боюнчабы**, ошону **үчүнбү**, болбосо **элеби**, сабактан **кийинби**, айыгат **имишпи**, келген **имишсиздер**, үйдө өздөрү **ганадыр**, ушул **эледир**, ушул **ганадыр**, аз **ганакей** ж.б.

Биздин пикирибизче, кызматчы сөздөргө жогоркудай болуп түрдүү сөз өзгөртүүчү мүчөлөрдүн жалганып калышы мыйзам ченемдүү эле көрүнүш деп эсептейбиз. Анткени алардын ар бири этимологиялык жактан толук маанилүү сөздөрдөн лексикалык маанисинин басаңдоосунун, грамматикалык маанисинин басымдуу болуусунун натыйжасында келип чыккан. Ал эми бул кызматчы сөздөрдүн чыгыш теги толук маанилүү сөздөр болгондуктан, аларга уланып келген мүчөлөр рудимент катары кызматчы сөздөргө жалгануу касиетин сактап калган деп илимде эсептелет. Бирок жогоркудай тыбыштык турпаттарда кезиккен (тактап айтканда, сөз өзгөртүүчү мүчөлүү) кызматчы сөздөр катышкан сүйлөмдөр негизинен оозеки кептин стилине өтө мүнөздүү болуп саналат. Көркөм чыгармаларда алар диалогдук кепте каармандын кебин жекелештирүү үчүн колдонулат.

Жыйынтыктап айтканда, азыркы кыргыз тилиндеги кызматчы сөз түркүмдөрү бүгүнкү күндө түркологиядагы акыркы жетишкендиктерден артта калбастан, жаңы илимий маалыматтар, жетишкендиктер менен такталып, толукталып, ал эмес зарыл болсо оңдоо-түзөөлөр киргизилип турушу керек деп эсептейбиз.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Юрин А.В. К вопросу о семантике служебных слов / А.В. Юрин—Чарджоу, 1960. - 40 с.
2. Виноградов В.В. Русский язык. (Грамматическое учение о слове) / В.В. Виноградов 2-е изд. -М.: Высшая школа 1972. - 670 с.
3. Молгаждаров К.К. Түрк тилдериндеги көмөкчү сөздөрдүн калыптанышы жана өнүгүшү (байыркы, орто, азыркы түрк тилдеринин материалдарынын негизинде / К.К. Молгаждаров. —Бишкек, 2012. - 251 б.
4. Петров Н.Е. Частицы в якутском языке / Н.Е. Петров—Якутск, 1978. — 298 с.
5. Зейналов Ф.Р. Служебные части речи в современных тюркских языках (на материале огузской группы тюркских языков). Автореф. дис. докт.филол.наук / Ф.Р.Зейналов. -Баку, 1966. - 84 с.
6. Зейналов Ф.Р. Послелоги как лексико-грамматическая категория. В журн.: Ученые записки азерб.гос.ун-та. Серия языка и литературы. -Баку, 1966, № 3. - С. 28-38.
7. Бакирова, Г. К. Фразеологизмдердин таалим-тарбиялык функциясы / Г. К. Бакирова // Вестник Жалал-Абадского государственного университета. — 2024. — No. 2(60). — P. 109-117. — EDN OSRHFH.
8. Дмитриев Н.К. Грамматика башкирского языка / Н.К.Дмитриев. -М., -Л.: Изд-во АН СССР, 1948. - 272 с.
9. Щербак А.М. Очерки по сравнительной морфологии тюркских языков. (Наречие, служебные части речи, изобразительные слова) /А.М.Щербак. —Л.: Наука, 1987. — 152 с.
10. Маслов Ю.С. Введение в языкознание. Учебник. 5-ое изд. / Ю.С.Маслов. —М., 2006. — 172 с.
11. Тыныстанов К. Кыргыз тилинин морфологиясы. 5- жана 6-жыл үчүн тил сабактары / К.Тыныстанов. -Бишкек, 1996. — 106 б.